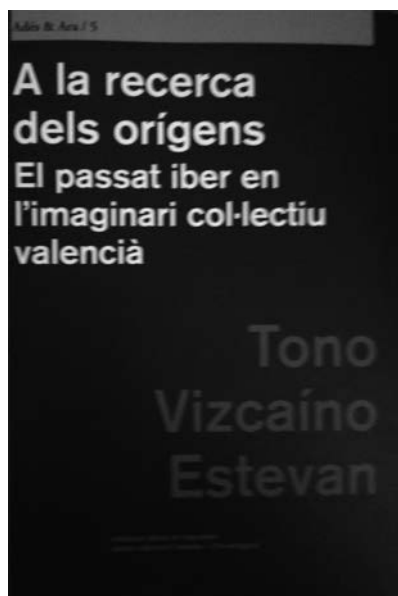

LA CONCEPCIÓ DELS IBERS A TRAVÉS DE LA HISTÒRIA

Manuel Civera Gómez

TONO VIZCAÍNO ESTEVAN
*A la recerca dels orígens.
El passat iber en l'imaginari
col·lectiu valencià*
Institució Alfons el Magnànim,
Diputació de València,
2018, pp. 398.

El llibre *A la recerca dels orígens. El passat iber en l'imaginari col·lectiu valencià* em va produir una gran interès i espectacularitat perquè des de Sagunt, en el període ibèric Saiganda, va ser la polis més opulenta durant el període ibèric i vaig considerar que l'autor li dedicaria necessàriament molta atenció. El llibre no tracta de la recerca de l'origen dels ibers, sinó de com les persones (especialment els valencians) s'han imaginat els ibers i això s'ha manifestat en els materials elaborats en discursos, poemes, fascicles, llibres, còmics, documentals, jaciments... En aquest sentit és una mena d'estudi epistemològic, de teoria del coneixement. És un treball extens i complex, que reflexiona fonamentalment sobre les visions dels ibers utilitzades, parcials o errònies, conscientment o inconscient.

Per als saguntins amatents de la història antiga el treball de Tono Vizcaíno és especialment interessant perquè els fets esdeinguts a Sagunt durant el període ibèric i les restes saguntines, han estat capdals en les imatges i miratges creats dels ibers. De fet, les referències a Sagunt són constants al llarg de les quasi bé quatre-centes pàgines del llibre, el qual consta d'un pròleg, una introducció, quatre apartats i un epíleg, els quals expose breument.

Pròleg de Carme Aranegi (pp. 11-14) La catedràtica emèrita d'arqueologia de la Universitat de València ha tractat en diverses publicacions la manipulada concepció de l'iberisme com al subapartat "Sagunto, cuna de la hispanidad" del seu llibre *Sagunto, oppidum, emporio y municipio romano* (2004). La professora aprofita l'avinantesa per introduir a la tasca dels primers arqueòlegs iberistes de València; Domingo Fletcher (1912-1995), Enrique Pla (1922-1988), Miquel Tarradell (1920-1995), Milagros Gil-Mascarell (1941-1994), Enrique Llobregat (1941-2003). Centra l'objectiu de l'autor: "reconèixer les dificultats de superar el secular analfabetisme històric de bona part de la nostra població, sensible a l'exaltació de les glòries valencianes".

Introducció, "Una nova mirada sobre els ibers" (pp. 15-22)

Tono Vizcaíno fa saber que el seu treball és una part de la tesi doctoral que presentà en el 2015 a la Universitat de València i exposa com l'arqueologia va passar de *hobby* a *lobby* en una renovació necessària, la de l'arqueologia pública, la qual es planteja conèixer el passat des del coneixement del present, fet que porta l'autor a identificar la imatge que s'ha construït sobre els ibers al País Valencià entre 1982 i 2012: quines són les referències principals al respecte dels ibers, quins significats se'ls atribueixen i què pensa la societat valenciana sobre els ibers. El treball pretén constatar fins a quin punt els esforços que realitzen els historiadors i arqueòlegs han estat encertats.

1. "El significat del passat en el present" (pp.23-32)

Tono Vizcaíno el desenvolupa en cinc subapartats. La pretensió és girar com un calceíl la mil·lenària frase "només coneixent el passat, podem entendre el present" per la frase: "solament coneixent el present, podem entendre el passat". La idea bàsica és que el passat és una construcció del present perquè el coneixement està condicionat pel context sociopolític en el qual es produeix. 1.1 'Sobre com l'arqueologia va passar de *hobby* a *lobby*', inicia explicant que l'arqueologia començà sent un *hobby* de burgesos i aristòcrates i en el segle XIX, amb el naixement dels nacionalismes, es va obrir el camí de la institucionalització de l'arqueologia, si bé els arqueòlegs eren un grup tancat a la realitat social i passà a ser un *lobby*. 1.2 'Una renovació necessària: l'arqueologia pública' exposa que el deficient model va ser criticat des de les ciències socials i el canvi es va produir amb l'arqueologia pública, amb l'estudi del present amb el mateix rigor que s'estudia el passat per entendre'l segons el percepció la societat, el reproduïx, el modifica i en genera la visió. 1.3 'La preocupació del més enllà' explica que el coneixement arqueològic no

sols ve determinat pels experts, sinó que es produeix un dialèctica amb part de la societat, acceptant, rebutjant i negociant significats. En aquest procés la importància de les audiències no disminueix la dels experts i la de l'esfera institucional perquè són, seguint Ariño, els agents productors de significat. 1.4 'De la desentesa al compromís' exposa que l'arqueologia pública ha aportat un interès renovat en la significació del passat en confluïr interessos socials, econòmics i polítics.

2. "La construcció dels orígens (s. XVI-XX)" (pp. 33-100)

L'amatent a la historiografia saguntina trobarà el major nombre de referències a Sagunt que puga contenir un llibre, motiu que m'exigeix un poc més d'espai. De fet, fa un relat sobre la utilització de les fonts documentals romanes, des de les referències a la colonització de la ciutat pels oriünds de Zacint, pels daunis d'Apúlia i els ardeatins del Laci, tesis encaminades a justificar els vincles d'amistat de Roma i Sagunt. De fet, la destrucció de Sagunt per Anníbal va ser aprofitat per Roma per presentar la ciutat com a exemple de lluita heroica davant l'enemic i es perllongà en el temps, per exemple en el segle V Agustí en fa referència a *La ciutat de Déu*. Aquests fets provocaren la defensa de la filiació grega de Sagunt fins ben entrat el segle XX. L'autor esmenta poemes i narracions que ratifiquen la utilització de la història de Sagunt pel nacionalisme espanyol, el caràcter dels saguntins es presentava com a expressió del caràcter espanyol: *A las ruinas de Sagunt* d'Alberto Lista; *El hombre de la Cueva Negra, ó, las ruinas y restauración de Sagunto*, hoy Murviedro d'Isidro Villarroja (1845); *Las glorias nacionales* de Fernando Patxot (1852-54): els esments de Juan de Mariana (1855) en la *Historia General d'Espanya*; *Últimos días de Sagunto ó Ergasta y Belenna* de Carlos Nicolás de Palomera (1863); *Sagunto. Gloriosa Jornada de la Historia Patria narrada a la juventud* de José Poch Noguera (1948). L'apartat el desenvolupa al llarg de cinc subapartats:

2.1 'Sobre els valerosos ibers i heroics saguntins', l'autor afirma que cronistes com Florian de Ocampo, Ambrosio de Morales i Juan de Mariana van construir el model històric que manté l'essència espanyola en l'honestetat, el valor, la bel·licositat, la puresa de costums i l'amor a la independència, si bé aquesta essència ha estat llastada per la desunió, el gran mal de Espanya. Els fets històrics més manipulats foren les gestes de Sagunt i Numància, els quals van ocupar un lloc destacat en la literatura i la plàstica del Segle d'Or espanyol: a *El cortesà* de Baldassare de Castiglione (1528) es parla de les dones que s'armaren contra Anníbal; al *Diálogo en laude de las mujeres* de Juan de Espinosa (1580) parla de la fortalesa d'ànim de les saguntines; *La Saguntina o primera parte de la historia de Sagunto*, Nu-

mancia i Cartago de Fray Lorenzo de Zamora (1584), *Los romances historiales* de Juan de la Cueva (1588) i *El fuego de las riquezas y destrucción de Sagunto* de Manuel Vidal Salvador (1688) perquè convertiren la destrucció de Sagunt en un mite espanyol entre el Renaixement i el Barroc. En el segle XVIII contribuïren a difondre la tragèdia de Sagunt obres com *Frowde The Fall of Saguntum* que es representà a Londres en 1727. Recordem la gran tasca de traducció i anàlisi que realitzaren sobre les obres esmentades abans d'Evangalina Rodríguez i José Martín, la qual esmenta puntualment l'autor. Van ser els Borbons qui van prestar més atenció als símbols del nacionalisme espanyol: Felip V representà als tapissos els episodis de Sagunt i Numància, Felip VI decorà als relleus del Palau Reial els saguntins vestint robes i defenses clàssiques. L'obra de teatre *La destrucció de Sagunt* d'Enric Palos, representada a Sagunt en 1785, seguia el gust barroc esmentat. Va ser l'il·lustrat Gregori Maians qui va intentar canviar aquesta tendència amb la modernització de l'art, la literatura i el teatre; però van ser qualificades d'estrangeritzants, i va seguir explotant el renovat nacionalisme espanyol.

2.2. 'Ibers per a una nació en construcció'. En el segle XIX es va produir un punt d'inflexió, la ruptura amb el passat en la mesura que el passat havia actuat a manera de guia cap al futur. Així que el passat connotava una mentalitat tradicional, ignorant i dogmàtica; de manera que es va convertir en una molèstia per al desenvolupament de la modernitat perquè la història projectava un procés lineal de caràcter teològic en què qualsevol proposta de canvi es legitimava en honor del progrés. La Guerra del Francès i la proposta liberal agilitzaren el nacionalisme espanyol, al qual li vingué ni pintada la resistència dels ibers, celtas i celtíbers contra les grans potències representades per cartaginesos i romans, ara els exèrcits francesos. Quan el mariscal Suchet va assetjar Sagunt durant la Guerra de la Independència algú va escriure en el *Diario de València*: *Ea, ciudadano, no trates de desconocer aquel valor que con tu sangre conservas aún de Sagunto y Numancia*. En aquest context recorde personalment la frase de Josep Romeu davant la forca: *Decid a vuestro general que Romeu es un español, un español que nació en Sagunto* o aquella de l'himne que diu: *Ser saguntino es ser dos veces buen español*. La gran aportació va ser la novel·la històrica *El hombre de la Cueva Negra, ó las ruinas y restauración de Sagunto, hoy Murviedro* d'Isidoro Villarroja (1845), *Los últimos días de Sagunto, ó, Ergasto y Belenna* de Carlos Nicolàs de Palomera (1863). En teatre es realitzà *La tragedia de Sagunto: cuadro histórico en verso* de Francesc Pi i Arsuaga (1876). En la segona meitat del segle XIX la destrucció de Sagunt fou motiu d'inspiració de pintors: *La destrucció de Sagunt* de Francisco Sainz (?); *L'últim dia de Sagunt* de Ricardo Alós (c. 1862), *L'últim dia de Sagunt* de Francisco Domingo (1969), *El sacrifici de les saguntines* de Maria Soledad Garrido (1878). En escultura *El suïcidi de Sagunt* d'Agustí Querol i Subirats

(1886). L'autor considera que Sagunt només li mancava un heroi, com per exemple Viriat. Al meu entendre Sagunt tenia herois, Quint Baebius i Abelix per exemple, si bé el seu comportament no encaixava en l'esperit nacional espanyol com tampoc encaixaven Indíbil i Mandoni. En 1867 es va crear el Museu Arqueològic Nacional el qual acaparà les escultures i els tresors més notables del període ibèric. Es continuà transmetent el concepte d'una societat ibèrica patriarcal i bàrbara, concretada en Sagunt pel sacrifici d'ancians, dones i menuts tirant-se a les fogueres per la derrota d'Anníbal. A la fi del segle XIX el passat iber no va ocupar un lloc destacat en el discurs de la història nacional, ni tan sols la pretesa unitat ibèrica defensada pel projecte paniberista de Cánovas del Castillo va quallar entre els polítics de la Restauració, tot i que a Sagunt es va produir el pronunciament del general Martínez Campos i arran d'això el borbó va concedir a Sagunt el títol de ciutat.

2.3. 'El regionalisme valencià descobreix el passat iber'. Durant el segle XIX, al temps que es va construir el nacionalisme espanyol, van sorgir identitats regionals, Sagunt adquireix el caire regional i Numància el nacional. Les dues identitats l'espanyola i la regional van ser compatibles i enfortides pel liberalisme. L'episodi de Sagunt, emblema de la lluita per la llibertat nacional espanyola, va ser desplaçat per allò iber. Boix, que representava els valors liberals de la Renaixença, considerava que els ibers formaven una mateixa nació amb els perses i s'havien establert a la península procedents de Mesopotàmia. Certament valorava també la romanització i fonamentalment la conquesta cristiana de Jaume I. La Renaixença veié en Sagunt el mite fundacional de l'antic regne de València perquè representava un poble cult i refinat que estimava la pàtria contra l'arbitrarietat del poder despòtic d'Anníbal. Esmenta l'assaig *Memòries de Sagunto* de Vicent Boix (1865), el poema *En Sagunto* de Vicent Wenceslau Querol (1877), els versos de Teodor Llorente *Les glòries de València* (1887), l'obra *Sagunto, su historia y sus monumentos* (1888) i *Sagunt! Cant a ma pàtria* (1903) d'Antoni Chabret, *Sagunto*, òpera de Lluís Cebrián Mezquita i música de Salvador Giner (1890), la novel·la *Sònica la cortesana* de Vicent Blasco Ibàñez (1901), etcètera. En aquest sentit s'ha d'entendre la tasca de Societat Arqueològica Valenciana (1871) vinculada a Societat Econòmica d'Amics del País i del Centre Excursionista fundat per Teodor Llorente en 1880 com a filial de Lo Rat Penat. Tot això despertà l'interés per les històries locals i la toponímia. En aquest procés de identitat va ser significativa la Edetània ibèrica (concepció d'època romana) atés que anava des del Xúquer al Millars, la major part del regne, si bé quedava pel sud la Contestània i per nord la Ilercabònia. Respecte de la capitalitat, l'autor comenta la vinculació de Sagunt amb València, ciutats que se'ls atribueix un procés de formació semblant a partir del port i l'agricultura com es llig a *Sònica la cortesana* de Blasco Ibàñez.

2.4. 'Els ibers troben el seu camí'. Explica que el paniberisme de Cànovas influencià la teoria de Manuel Gómez-Moreno que defensà l'existència d'un substrat iber comú al territori peninsular. Va ser ben rebuda per la Reial Acadèmia de la Història i per arqueòlegs com Joan Cabré i va ser utilitzada a l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929. Tot i això l'escola catalana no l'acceptà, Bosch Gimpera situava la cultura ibèrica entre els segles v-II aC i defensava com a determinant en la seua constitució la influència grega. Considerava que l'éthnos ibèric apareixia en el germen de la nació catalana. El polític valencià Faustí Barberà en el discurs "De regionalisme i valenticultura" (1910) es reivindicava una política contrària a la concepció centralista. Ignasi Vilallonga en el discurs 'Substantivitat del valencianisme' (1919) defensava que l'origen de la personalitat valenciana el trobem en la civilització ibèrica, ètnia que s'estenia des del Roina al Segura, encara que amb divisions internes (ilercabons, edetans i contestans). En aquest discurs l'episodi de Sagunt es va desplaçar a la centralitat d'allò iber. El valencianisme va afectar la definició dels ibers en el vessant de la llengua i el de la raça. Francesc Carreras i Candi en el Congrés de la Llengua Catalana (1908) va parlar que la proto-història de la llengua catalana era l'iber, després amplia al grec. Manuel Sanchis Guarner en 1933 es va plantejar (si bé amb reserves) que el català fora una supervivència de l'iber. El valencianisme polític no era dominant, el regionalisme continuà defensant la relació d'allò iber amb l'espanyolitat com quedà escrit a *La antigua civilización ibérica en el Reino de Valencia* de Francesc Almarche (1918). El 1915 es va crear el Centre de Cultura de Valencia i en les tertúlies es parlava de l'historicisme imperant davant el krausisme universitari. En 1927 es va crear el Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València, fonamental en el desenvolupament de l'arqueologia valenciana molt lligada al món ibèric. Tot i això l'exaltació del mite de Sagunt continuà vigent en els llibres escolars, els cromos... Durant el segle xx continuaren escrivint sobre l'epopeia de Sagunt: *Sagunto o los amores de Glauca* de Camilo Millán (c. 1905), *La hecatombe de Sagunto* de Jardiel Poncela (c. 1920), *Sagunto. Gloriosa Jornada de la Historia Patria narrada a la juventud* de José Poch Noguera (1930)...

2.5. 'El franquisme: el no-res i el tot per als ibers'. En els quaranta hi hagué un intent de vincular el passat peninsular al món celta amb la finalitat de trobar la relació amb l'Alemanya nazi. Ramón Menéndez Pidal en la seua *Historia de España* tornà a recuperar els ibers, Domingo Fletcher (1949) publicà *Defensa del iberismo* en els ACCV i Gómez Serrano vinculat també al CCV fou un investigador defensor de l'iberisme i publicà revistes com *Sicània* i *Nostres Faulelles*. Des dels anys 40 als 60 va ser capdal en l'ús identitari del passat. A nivell popular era cada dia més important: els cromos, les noveletes, els còmics i la televisió emesa al públic en 1956. Els

còmics tractaren l'episodi de Sagunt: *La epopeya de Sagunto* (1940), *Entre el hambre y las llamas. Sagunto* (1941), *Ojo por ojo* (1960) y ¡¡*Sagunto!!* (1962) entre molts altres. No em faig ressò d'altres icones com la Dama d'Elx, el Guerrer de Moixent i les ceràmica de Lliria.

2.6. 'La transició i el principi del boom' ens introdueix al període de la transició de la dictadura a la monarquia parlamentària, la qual assenta el regionalisme (València de regne i país passa a ser comunitat) i el partit polític Unió Valenciana, el qual crea el conflicte lingüístic anticatalanista conegut com a blaverisme.

3. "Els ibers i els mitjans de comunicació" (pp. 101-248)

La disponibilitat de temps i l'increment de l'alfabetització de la població ha afavorit l'oci cultural cap al patrimoni i el passat. L'acostament al passat s'ha adaptat a les noves realitat socials, als interessos i inquietuds dels consumidors. El component emocional d'aquesta dramatització explica la multiplicació de formats en què es presenta el passat: històries, còmics, pel·lícules, documentals, videojocs, els quals han afectat els jaciments arqueològics i els museus amb interaccions en la història amb finalitats didàctiques. Davant la producció creadora i especulativa, les fonts acadèmiques no tenen reposta com evidència la col·laboració d'arqueòlegs, dibuixants, escriptors, directors, realitzadors i periodistes.

3.1. El passat en fascicles. Les revistes tan prestigioses com *La Aventura de la Historia* (1998), *Arqueo* (2000), *El Mundo Medieval* (2000), *Clío* (2001), *Historia National Geographic* (2003), *Muy Historia* (2005), *Història i Vida*, *Muy Interesante...* posen de manifest l'interès per la Història. *Revista de Arqueologia* del segle XXI, *Historia 16* i *Historia i Vida* van prestar una certa atenció als ibers, però en dos anys de la segona meitat dels noranta s'escrigueren setze articles sobre els ibers. Fou el millor moment i el pic ha de veure amb el centenari del descobriment de la Dama d'Elx i l'exposició *Els ibers, Prínceps d'Occident*. Vizcaino considera que manquen articles que oferisquen una visió global de la cultura ibèrica perquè es tendeix a explicar qüestions específiques com la llengua i l'escriptura, la iconografia, l'alimentació i la vestimenta. Tot i això perviuen els tòpics. La revista *La Aventura de la Historia* de Monzón (2012) publicà l'article "Sagunto: el origen del orgullo hispano" que incideix en el mite de caire nacionalista espanyol on s'afirma que "... la ciudad de Sagunto protagonizó la primera gran resistencia de Hispania contra un pueblo extranjero." Tot com si aleshores la península Ibèrica (Hispania) tinguera una entitat comuna i única.

3.2. Història per a tots els gustos. En el segle XIX han estat habituals les històries generals, recorde l'obra de Chabret; *Sagunto, su història y sus monumentos* (1888). En l'actualitat és diferents perquè els llibres d'història s'editen en diferents estils i qualitats per les institucions públiques i privades. Abunden els llibres divulgatius com els de la col·lecció *Querido mundo* de l'editorial Oniro: *La Arqueología a tu alcance* (2009), *Egipto a tu alcance* (2015), *La Prehistoria a tu alcance* (2015). O la col·lecció *Esa horrible historia* que repassa humorísticament personatges i èpoques. Per ocupar el mercat educatiu les publicacions tracten els períodes més treballats a l'escola: Prehistòria, Edat Clàssica, Edat Medieval; sovint són traduccions de França i el Regne Unit. Les històries específiques són escases, però hi ha excepcions honoroses sobre els ibers: *El somni dels ibers* (2007) editat en una col·lecció de contes del Penedès i *Aiuni y la caetra mágica* (2010) editat pel Consorci de Patrimoni Ibèric d'Aragó. Les històries locals solen ser menys essencialistes: *Zàbia, el meu poble* (1993), *Descobreix la història de Calp* (2008) En totes aquestes publicacions s'utilitza indègudament el gentilític valencià o conceptes com poble valencià o regió valenciana, expressions com: les nostres terres, la nostra gent. Igualment s'han il·lustrats els ibers amb vestits i armes inapropiades i s'han escampat conceptes morals al respecte dels romans, dels cartaginesos o es parla d'enginy en el cas de l'episodi dels bous amb torxes o de Sagunt es diu que la força moral equilibrà la desigualtat militar i material dels cartaginesos, o veure la creativitat dels ibers en les pintures rupestres, la Dama d'Elx, o en el setge de Sagunt com una excepció al meninfotisme dels valencians, o la singularitat de Sagunt quan es suïcidaven abans que rendir-se

3.3. 'A la recerca del passat idíl·lic'. Des de finals del segle XX i el que portem del XXI vivim una eclosió de la novel·la històrica en la qual es recrea subjectivament el món idíl·lic ibèric segons cada autor. La novel·la agrupa estils i qualitats disperses, si bé comparteix les especificitats de la ficció dramàtica i literària, l'ambientació en el passat mitjançant la descripció d'espais, objectes i vestimentes, i la versemblança per harmonitzar ficció i història per fugir dels anacronismes arqueològics i psicològics. En la cúspide de l'èxit editorial espanyol es troben les novel·les de Santiago Posteguillo. A un nivell menor hi ha un grapat de novel·les: *La colina de Edeta* (1986), *El último guerrero* (1986), *Els déus de la vall* (1998) *La princesa de las sandalias* (2000), *La forja de Lessera* (2000), *La bahía del último aliento* (2001), *Edecón, príncipe de Edeta* (2005), *Un riu d'espigues* (2005), *La dama. Titayú, una mujer ibera* (2006), *Si la gran deessa ho vol* (2006), *Un cavall contra Roma* (2008), *Ayrin de les Alcusses* (2008), *El guerrero de la Serreta* (2009), *El heredero de Tartessos* (2009), *El mercenario oretano* (2010), *Escollida pels déus* (2010), *Orisón de Oreto. El héroe ibero* (2010), *Rey Lobo* (2010), *La sombra del*

mercenario (2010), *La falcata ibérica* (2012), *El espíritu del lince* (2012), *Himilce. Princesa íbera* (2012), *La sacerdotisa íbera* (2012), etcètera. En la trama de les novel·les esmentades sol destacar-se les virtuts del guerrer iber (l'honor, la valentia i l'orgull), la virtut de la dona està unit al sobrenatural o a la natura. En algunes novel·les es planteja la unitat o la diversitat i inclús l'enfrontament dels pobles ibèrics.

3.4. 'El ibers entre vinyetes'. Els còmics no han gaudit d'una acollida adequada perquè han estat relacionats amb els joves, de fet el tebeo a Espanya aparegué destinat al món infantil fins que a partir dels anys seixanta entren des de Europa els còmics destinats als adults. A partir de la transició del franquisme a la democràcia comença la publicació de les historietes: A *Historia de España, vista con buenos ojos* (1974) Antonio Alvarez-Solís s'escriu, per exemple: "a partir de Sagunto y Numancia resulta incontable el número de veces que somos capaces de morirnos, sin embargo con una ejemplaridad indiscutible, con elegancia, con un verdadero estilo." En una línia semblant però més seguint la textualitat del còmic, Forges dibuixa *Historia de aquí* (1980). A València una editorial privada, Aramo; va publicar *Nuestra historia en comics* (1985) on s'afirmen coses com que "entre el Segura y el Cènia, de las montañas al la costa, els valencians hemos constituido una familia". González Menéndez incideix en la idea sobre una ètnia valenciana al llarg del temps, de les conquestes i el menytament de la història oficial. Sobre Sagunt es diu: "La ciudad que no se rindió nunca" i es considera que entre els defensor de la ciutat es trobava Sònica, la protagonista de la novel·la de Blasco Ibañez. A *Historieta del Camp de Morvedre* de Civera i Sento (1992) es para atenció en la mitologia, els esdeveniments històrics com la Segona Guerra Púnica, l'activitat econòmica *Los iberos del Cigarralejo* (1999), *De Ilici a Elx* (2000), *Kaiko. El ibero inventor* (2010) són altres comics sobre els ibers ajustats al que es vol contar i mai no amb la llibertat i humor de l'exemplar francès *Abelix* (1965), *Astèrix a Hispània* (1969).

3.5. 'Un arma de persuació massiva'. Es refereix al documental i als programes televisius que s'iniciaren en els anys vint (*Nanuk l'esquimal*, 1922) i sobretot després de la Segona Guerra Púnica amb la popularització de la televisió. El material fílmic acosta com cap altre a les emocions dels espectadors, més encara si es tracta d'històries dramatitzades, formats que no lleva la banalització i el tòpics. No hi ha molts programes i documentals sobre els ibers i, quan apareixen, formen part de la història dels romans o dels cartaginesos: *Aníbal, la caida de Cartago* (2004) on es diu que el cartaginesos penetraren a la península ocupada aleshores pels celtes, *La construcción de un imperio: Cartago* (2006) on es parla de les tribus natives i

rebels. A l'episode sobre el setge de Sagunt, *Aníbal, el peor enemigo de Roma* (2006), es descriu com una ciutat d'Ibèria (menystenint la cultura ibèrica de Sagunt en favor de la península), es parla d'*Himilce* (la princesa oretana casada amb Anníbal), es parla de les muralles de la ciutat i els defensors porten turbant. A *Tras la huella de Aníbal* (2007) es mostren imatges reals de l'actual Sagunt i el seu castell, mentre a *Los malos de la historia: Aníbal Barca* (2009) recorren a imatges que res no tenen a veure amb l'antiga ciutat. Als capítols de *Reportero de la Historia* (2010) i a *Sota terra* (2010) s'insisteix en el caràcter bèl·lic dels ibers. Al documental de producció valenciana *Sagunt, la ciutat de la discòrdia* (1999) continua viva la consideració de l'origen grec de la ciutat. Vizcaino considera que els ibers continuen sense cridar l'atenció de la televisió, tant fora com dins d'Espanya. Segurament, dic jo, perquè els estudis no responen a la varietat d'espais: ibers nord-oriental, sud-occidental, celtíbers...

3.6. 'La història a l'aula'. L'educació tradicional a Espanya i a València es trenca amb la transició, concretament a partir de la Llei General d'Educació de 1970. La reforma del sistema educatiu s'anà completant amb la Llei de Reforma Universitària de 1983, la Llei Orgànica de Dret a l'educació de 1985 i la Llei Orgànica General del Sistema Educatiu de 1990. Diu Vizcaino amb raó que va seguir tota una orgia legislativa que no cal especificar ací. Van anar desapareixent les apel·lacions a l'esperit i el caràcter nacionals, però l'educació continua complint una funció nacionalitzadora com demostren els conflictes per les competències estatals i autonòmiques. Des dels anys noranta fins l'actualitat l'espai dedicat als ibers per les editorials més implantades ha passat de més de dues pàgines a una pàgina i mitja en Primària, i en Secundària les pàgines han augmentat un poc de quasi tres pàgines en 1996 a un poc més de quatre en el 2011. Hi ha textos que no parlen dels ibers i ho fan d'Egipte i Mesopotàmia. Vizcaino, tot i ser llicenciat i doctor en Arqueologia no parla del temps que dediquen al període ibèric a la Universitat. Els que hi parlen ho fan en general de colonitzadors (fenicis i grecs) com a pobles superiors i actius, i els indígenes com a pobles inferiors i passius (ibers, celtíbers i celtes): no es tracta de la hibridació dels pobles, de la funció de la dona, es continua amb el caràcter valent, bel·licós del fet saguntí. No sempre la font d'informació és l'Arqueologia i es mantenen les tesis essencialistes: delimiten la història a un espai nacional i regional actual; emmarquen els processos històrics en divisions territorials actuals i utilitzen cartografia actual.

3.7. 'La institucionalització del passat'. Els museus són espais en els quals la societat pot entrar en contacte amb la materialitat del passat. Són autèntics dipòsits de la memòria col·lectiva nodrida de records, però

també d'oblits (Halbwachs, 2004). Els museus europeus han competit per acumular relíquies del passat a costa de l'expoli del patrimoni d'altri. El Museu Arqueològic Nacional no és una excepció i de fet és una institució acaparadora i centralista d'Espanya. És el reflex de les voluntats polítiques, també a nivell valencià, on es guarden sense sentit peces significatives de les ciutats, per exemple de Sagunt. L'apartat parla dels museus valencians: *Museu de Belles Arts de Castelló* fundat en 1845, del *Museu de Prehistòria de València* creat el 1927, del *Museu Provincial d'Alacant* creat el 1932, del *Museu Arqueològic d'Elx* creat el 1939, del de Sagunt de 1952 i no es recorda del creat per Palos a final del segle XVIII, Villena del 1957, Borriana del 1967, Requena del 1968, Xàbia del 1969, Oriola del 1970, Novelda del 1980, Santa Pola del 1982, Begís de 1985, Nules de 1987, Sogorb de 1989, Guardamar del Segura de 1990, Onda de 1992, el Pilar de la Foradada de 1994, Lliria de 1994, Gandia de 1006, Cullera de 1997 i l'ibero de la Villa de Monforte del Cid del 2005. Vizcaino critica l'escàs espai que hi ocupa el període ibèric. Concretament del museu de Sagunt diu: encara que disposa de materials importants de l'Arse ibèrica, transmet un discurs fonamentalment romà. Dels quatre grans blocs explicatius, solament mig es dedica als ibers i l'apartat historiogràfic el supera en extensió. L'activitat arqueològica es regularitza en l'ordre de 31 de juliol del 1987. En un o altre es parla d'alguna qüestió d'interès: al *MPV* es reivindica la cultura ibèrica com un element equiparable a les civilitzacions mediterrànies, al museu d'Oliva es reconeix el procés d'aculturació del substrat indígena fins donar lloc a la denominada cultura ibèrica en segle VI aC, en el *MARQ* es dediquen uns panells a la dona ibèrica.

3.8. 'El passaport al passat'. Els jaciments històrics amb restes antigues són un passaport al passat en el quals es generaren, de fet els jaciments monumentals han exercit una forta atracció des del Renaixement i el Romanticisme. En l'actualitat els jaciments han estat posats en valors amb panells explicatius que faciliten els itineraris i, de vegades, s'enriqueixen amb representacions històriques del passat ibèric, romà i amb recursos com els guies, autogüies que poden incidir en els processos i els contextos sociohistòriques. Els itineraris i les representacions històric han suposat un canvi radical del turisme cultural on el paisatge és important per contextualitzar el jaciment. La província de València disposa de dotze jaciments que incorporen recursos per facilitar-hi la visita, la majoria amb l'ajuda de la Diputació de València amb l'ajuda dels ajuntaments o del Departament de Prehistòria de la Universitat de València, com s'esdevé a Kelin, o del sector privat com a El Castillejo de la Muela. Vizcaino repara en alguns dels jaciments i no dedica cap crítica a l'abandó de Sagunt malgrat ser el principal jaciments ibèric del País Valencià respecte del període ibèric.

3.9. ‘Un passat fora del prime time’. A manera de conclusió Vizcaino diu que la imatge dels ibers en el mitjans de comunicació ha estat molt condicionada per la visió dels autors clàssics. L'iber sempre apareix enmig del conflicte i la conquesta i de la mà dels grecs, cartaginesos i romans. Les dones són mostrades amb una imatge estereotipada (la Dama d'Elx, la Dama de Baeza...), la dama ibèrica i el guerrer constitueixen el binomi de la cultura ibèrica: El fet iber continua cobejant la legitimació d'ideologies i divisions territorials. Vizcaino acaba la tercera part del llibre subratllant la quantitat dels productes ibèrics, si bé especifica que no es correspon amb l'impacte social i ho corrobora amb les edicions dels llibres, les revistes més llegides i de les visites anuals als museus: el MARC 200.000, el MAHE 40.000, el MPV , Xàvia i Santa Pola entre 15.000 i 30.000, el Tossal de Manises i la Illeta de Banyets 8.000, el Puntal dels Llops en 4.000 més les visites lliures.

Personalment m'ha cridat l'atenció que Vizcaino no done dades de les visites de Sagunt quan les referències ibèriques a la ciutat farceixen bona part del treball, més quan el nombre de visites són les segones més elevades del País Valencià: el Castell entre 90.000 i 100.000 visitants anuals, el Teatre Romà 80.000 sense tindre en compte les assistències per les activitats, el museu entre 30.000 i 40.000; tot i la manca d'inversions per part de l'Ajuntament de Sagunt, de la Universitat de València, de la Diputació de València, de la Generalitat i del Ministeri de Cultura de l'Estat.

4. ‘Les percepcions socials del passat ibèric’ (pp 249-344) L'autor exposa els paràmetre de l'enquesta realitzada a 385 persones de Castelló, Sagunt, València, Alacant i d'Elx en 2014 sobre la qual s'elaboraren les percepcions socials del passat ibèric. Sintetitze al màxim el contingut. 4.1. Imaginant els ibers. Ibers a primera vista a partir dels concepte de territori, icones, origen, antiguitat, característiques culturals, primitivisme, guerra, escola, i altres. Observe en els quadres l'escàs nivell conceptual, el qual atribuesc a les mancances en educació, en propaganta, en programes culturals. 4.2. ‘Dels herois nacionals a la cultura material’. Em reafirme en l'afirmació anterior perquè la gent considera la Dama d'Elx com l'ement indiscutiblement associat al món iber passant per damunt de l'escriptura, la falcata, el bou ibèric, hipona Sobre els personatges, tot i ser la destrucció de Sagunt el fet per antonomàsia, no es coneix Bebi Tibo, Abelix, Ede Ko... La gent no els coneix perquè no s'han explicat les seues aventures. 4.3. ‘La fina línia entre el primitivisme i el desenvolupament cultural’. El mateix dic al respecte de la bel·licositat versus activitats agrícoles i comercials. A la gent no se li ha explicat la producció agrària i el comerç ibèrics. 4.4. ‘Els atributs identificatius dels ibers’. Preguntats per l'aspecte

físic, vestimenta, adorns les respostes van molt desorientades i encarades al primitivisme. Entenc que no hi ha hagut formació. 4.5. 'Els ibers i la/es identitats/s valenciana/es. Fronteres persistents'. Més d'un vuitanta per cent no sap on s'ubicaven els ibers i jo crec que tampoc ho saben els professors universitaris. 4.6. 'Els orígens d'allò valencià'. Una majoria dels enquestat, un 43% veu en els ibers l'origen dels valencians i augmenta en la mesura que l'enquestat és major. 4.7. 'El llegat cultural dels ibers'. El 48 % considera que hi ha un vincle entre el caràcter dels ibers i dels valencians: valentia, honor i tenacitat. 4.8. 'Moros, cristians o ibers?' Les dues cultures més valorades pels valencians són l'islàmica i la cristiana. 4.9. 'L'accés a la cultura ibèrica'. La gent considera que els mitjans que millor proporcionen l'accés a la cultura ibèrica són: la televisió, l'escola, el museu i el jaciment. 4.10. 'Entre la diversitat i la confusió'. Insistisc, la formació sobre els ibers ha estat molt deficient i divergent. Vizcaino diu que no és estranya la indefinició sobre els ibers com a cultura arqueològica.

Epíleg 'Els ibers i la febre dels orígens' (pp. 345-358). L'autor repassa les mancances que ha tingut i té al seu parer la concepció del món ibèric: predomini de la historiografia tradicional, centrada en una visió estereotipada del guerrers i el seu caràcter, la dama ibèrica, la falcata, el vincle identitat-territori. Caldria, diu l'autor, que els escriptors, il·lustradors, productors actualitzaren les recerques, que els mitjanç de comunicació s'implicaren més i afegir una mica de pomada analgèsica quan diu: "a l'arqueologia correspon fomentar la construcció d'una visió integradora entorn del passat perquè el patrimoni incorpore una major diversitat de perspectives i actors."

Per acabar la ressenya he de dir que el treball és molt interessant llegir-lo, estudiar-lo i criticar-lo perquè s'avance en la solució de les mancances conceptuals, en la posada en valor del passat ibèric. Repare en les mancances més notables:

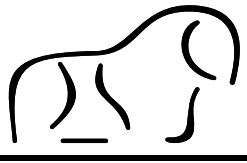
Quan Tono Vizcaino reclama la responsabilitat de l'arqueologia per fomentar i cohesionar el coneixement del món iber, n'estic d'acord; però no ha de recaure únicament, ni prioritàriament, en els arqueòlegs perquè tanta responsabilitat com ells o més tenen els ensenyants i els polítics, si no volem que el passat quede divorciat de la contemporaneïtat com el mateix Vizcaino diu quan acaba el treball. La proposta amaga que no s'ha invertit prou en excavacions, en l'estudi dels materials recuperats, en la divulgació i en la posada en valor dels jaciments, i poc en l'ensenyament del món iber. Entenc que el món acadèmic no gaudeix d'una concepció cohesionada del món ibèric i, mentre no s'avance en això, és impossible ensenyar-la a la societat. La qual cosa no significa que la imatge del món ibèric siga tendenciosos i s'hagen de corregir les errades.

La mancança més notable de l'estudi és no estudiar adequadament l'element més definitori de món ibèric, la llengua ibèrica nord-oriental. Entenc que Vicaino no l'atén perquè el món acadèmic s'ha rendit davant de la dificultat de lectura i traducció. En aquest sentit, caldria investigar per superar el mètode tradicions d'anàlisi, l'inútil distribucionisme que es limita a identificar les tires gràfiques sense cap reflexió estructural i de significat. Encara estic esperant que el professorat de la universitat que em coneix de sobra i ha de saber de les meues publicacions a la revista *Arse* sega a parlar de la meua proposta de transcripció, trasliteració, anàlisi i traducció de l'iber nord-oriental.

Tot i que Sagunt ocupa subapartats complets o que les al·lusions són constants al llarg del llibre, l'autor no s'ha aturat en aquest aspecte fonamental per referir-se a la ciutat amb una consideració objectiva més enllà de l'objectiu del llibre. No s'ha dit que Sagunt és l'única ciutat de la península que disposa d'una història documentada en textos (escrits en planxes de plom, pedra i ceràmica, numismàtica i clàssics) i restes (estructurals, decoratives i objectes) de tot el període ibèric (s. VI aC al I aC) i a través dels períodes culturals ha mantés un continu narratiu des de fa dos mil cinc-cents anys; ni s'ha esmentat el magnífic estudi de numismàtica coordinat per Pere Pau Ripollés i Maria del Mar Llorens, la qual revela tot un món governatiu, comercial, simbòlic del món ibèric a través d'*Arse*, que no és exactament la ciutat de Saiganda; ni s'ha tingut en compte tot el món comercial, imaginari i lingüístic d'Edeta.

Finalment lamente que l'estudi no haja dedicat ni una sola línia a la programació saguntina *Ludi Scaeneci* desenvolupat pel professorat de secundària, per més que l'autor analitze els recursos sobre el patrimoni iber, perquè és sens dubte una de les programacions didàctiques sobre el món romà més important d'Europa perquè els participants treballen tota mena de tallers sobre la cultura romana: escriptura, mitologia, ceràmica, mosaic, vestit, jocs, ciència, cuina es visita el Castell, el Museu i és viuen les representacions teatrals dels clàssics grecs i romans. L'experiència és el corull dels projectes didàctics del món clàssic. Unes frases no hagueren vingut gens malament per marcar el camí a seguir.

Setembre 2020

El Arse 54 se terminó
de imprimir el día 22
de diciembre de 2020.
Primer año de la pande-
mia de coronavirus.